

Pakkomuuton sukupuoli

Johanna Leinonen, Johanna Hiitola & Seija Jalagin

Tässä *Sukupuolentutkimus-Genusforskning*-lehden teemanumerossa tarkastellaan pakkomuuttoa sukupuoliittuneena ilmiönä eri aikoina ja erilaisissa yhteiskunnallisissa konteksteissa. Konfliktit ja heikot elinolosuhteet ajavat ihmisiä liikkeelle, mutta ne vaikuttavat sukupuolen näkökulmasta vaihtelevin tavoin eri yhteyksissä. Pakkomuuton sukupuolta määrittävät myös muun muassa kansainväliset sopimukset, lainsäädäntö sekä niihin perustuvat rakenteet ja käytännöt, paikalliset viranomaiset sekä lähtö- ja vastaanottavan maan väestö.

Pakkomuuton käsite viittaa muuttoliikkeisiin, joiden taustalla on sotia ja konflikteja, köyhyyttä, ilmastonmuutoksen aiheuttamia ongelmia ja muita pakottavia olosuhteita. Pakkomuuttajilla puolestaan viitataan usein turvapaikanhakijoihin, pakolaisiin, kansalaisuudettomiin, maan sisäisiin pakolaisiin ja ihmiskaupan uhreihin.

Sukupuolentutkimuksen teorioiden ja lähestymistapojen soveltaminen pakkomuuton ja pakolaisuuden tutkimukseen on yleistynyt kansainvälisestikin vasta 2000-luvulta alkaen. Tutkijat ovat todenneet, että naiset olivat aina 1980-luvun lopulle asti ”unohdettu enemmistö” maailman pakkomuuttajien joukossa (Hajdukowski-Ahmed, Khanlou & Moussa 2008, 2). Pakkomuuton tutkimusta ohjasi kauan pakolaisten suojelun kansainvälinen lainsäädäntö ja pakolaisten käsittely stereotyyppisesti passiivisena, historiattomana, epäpoliittisena ja sukupuolettomana ryhmänä (Indra 1999; Malkki 1995). Erityisesti pakkomuuttojen historian tutkimuksessa sukupuolentutkimuksen näkökulmia on hyödynnetty harvoin.

Eri järjestöissä ja instituutiossa toimineiden naisten aktiivisuuden tuloksena pakolaisten suojelusta alettiin kiinnittää enemmän huomiota sukupuoleen erityisesti 1990-luvulla. Keskusteluissa tuotiin yhä useammin esiin, miten koko pakkomuuton kokemus on sukupuoliittunut ja miten pakolaisen kategorian määrittely kansainvälisissä sopimuksissa ja kansallisissa laeissa muovaa pakolaisuuden kokemusta. Lisäksi alan toimijat toivat esiin, että naiseen kohdistuva väkivalta on ihmisoikeusloukkaus, tapahtuipa se yksityisen tai julkisen elämän piirissä. Ymmärrys naiseen kohdistuvasta seksuaalisesta väkivallasta muuttui myös 1990-luvun kriisien ja konfliktien seurauksena. Esimerkiksi Balkanin sodat ja Ruandan kansanmurha toivat traagisesti esiin, miten naiseen kohdistuvaa seksuaalista väkivaltaa voidaan käyttää tietoisena sotastrategiana (Hajdukowski-Ahmed, Khanlou & Moussa 2008).

Jo 1980-luvulla feministiaktivistit kritisoivat vuoden 1951 Geneven pakolaissopimusta androsentrisyydestä ja heteronormatiivisuudesta: pakolaiseksi määrittyi poliittista vainoa kokenut heteromies, ja naisten, lasten ja sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöjen kokema vaino jäi tunnistamatta (Fiddian-Qasmiyeh 2014). Kun tutkijat ja muut pakolaisten suojelun parissa toimivat alkoivat nostaa esiin pakolaisuuden sukupuoliittuneita kokemuksia, naisia kohdeltiin ”erikoistapauksina”, joilla oli erityisiä, haavoittuvuudella selitettyjä suojelutarpeita. Vaikka tämä keskustelu oli tarpeellista naisten kokemusten esiin tuomiseksi, se esitti naiset edelleen poikkeuksena normista eli vainoa kokevasta poliittisesta miespakolaisesta (Penttinen & Kynsilehto 2017). Myö-

hemmin 1990-luvulla myös lasten erityisiä suojelutarpeita tuotiin esiin, ja lopulta 2010-luvulla myös sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöjen vainosta ja suojelutarpeista alettiin keskustella kansainvälisesti, myös tutkimuksessa (Fiddian-Qasmiyeh 2014).

Sukupuolentutkijat ovat kiinnittäneet huomiota niihin rakenteisiin ja tilanteisiin, jotka tuottavat miehille, naisille, pojille ja tytöille erilaisia pakkomuuton kokemuksia. Tutkimuksissa on yhä enemmän paneuduttu olosuhteisiin ja tilanteisiin, jotka tuottavat sukupuoliittunutta haavoittuvuutta, sen sijaan, että haavoittuvuus olisi nähty esimerkiksi naisten tai tyttöjen ”ominaisuutena” (Hajdukowski-Ahmed, Khanlou & Moussa 2008; Penttinen & Kynsilehto 2017).

Viimeisen kymmenen vuoden aikana intersektionaalinen lähestymistapa on rikastuttanut pakkomuuton tutkimusta (ks. Tastsoglou, Petriniot & Karagiannopoulou 2021), sillä sukupuolen kategoria moninaistuu, kun sitä tarkastellaan yhdessä muiden erovaisuuksien kanssa. Pakkomuuton kokemus ja kokemus sukupuolesta muokkautuvat yhdessä esimerkiksi luokan, etnisyyden, ”rodun”, seksuaalisuuden, iän ja toimintakyvyn kanssa. Tutkijat ovat muun muassa kyseenalaistaneet tavan esittää pakolaisnaiset uhreina, huolenpitäjinä ja perinteen kantajina. Samalla on haastettu pakolaismiehiin niin julkisissa keskusteluissa kuin tutkimuksessa liitettyjä uhkaa ja väkivaltaa korostavia mielikuvia (Charsley & Wray 2015). Tutkijat ovat analysoineet myös pakolaisen ja turvapaikanhakijan käsitteisiin liittyviä sukupuoliittuneita mielikuvia ja stereotyyppioita (Griffiths 2015; Honkasalo & Hjelm 2020; Hyndman & Gi-

les 2011; Maasilta & Nikunen 2018) sekä sitä, miten normatiiviset ja kulttuurisidonnaiset maskuliinisuutta ja feminiinisyttä koskevat käsitykset voivat muuttua pakkomuuttokokemuksen seurauksena (Al-Ali 2002). Myös pakolaisten perhesuhteiden muovautumista paon ja erossaolokokemusten seurauksena on tutkittu niin miesten, naisten kuin lasten kannalta (Hiitola & Vähä-Savo 2021; Leinonen & Pellander 2020).

Viime vuosina tutkijat ovat yhä useammin tuoneet esiin, miten pakkomuuton ja vapaaehtoisen muuton välinen raja on häilyvä (esim. Bivand & Oepen 2018; Penttinen & Kynsilehto 2017). On kritisoitu tapaa hyödyntää kriittikittömästi muuttoliikkeiden hallinnassa luotuja kategorioita pohtimatta sitä, miten nämä kategoriat vastaavat muuttajien todellisuutta (Crawley & Skleparis 2018). Muuttamis päätöksen takana on usein monia, myös sukupuoliittuneita syitä. Pitkittyneet konfliktit saattavat tehdä taloudellisen toimeentulon ja perusoikeuksien toteutumisen mahdottomiksi. Pakolaismatka voi kestää jopa vuosia, ja muuttaja voi viettää pidempiä aikoja useissa maissa erilaisilla oleskelustatuksilla.

Tässä teemanumerossa näitä kysymyksiä pohditaan kolmessa artikkelissa, puheenvuoroissa sekä kirja-arviossa. Artikkeliosion avaa Maija Ojala-Fulwoodin, Marko Lambergin ja Ann-Catrin Östmanin ”Sukupuoliittuneet tuomiot? Naiset karkotusten kohteina 1600-luvun Ruotsissa”, jossa he tutkivat karkotuksia Turussa, Pietarsaareissa ja Tukholmassa. Teksti on tärkeä lisä pakkomuuttojen historialliseen tutkimukseen, jossa sukupuolentutkimuksen lähestymistapoja on käytetty harvoin. Intersektionaalista

analyysia hyödyntäen kirjoittajat tuovat esiin, miten karkotuksia käytettiin sukupuolistuneena rankaisumuotona ja moraalisen kontrollin välineenä. He osoittavat, että sukupuolen lisäksi karkotusuhana olevien siviilisääty, sosiaalinen ja taloudellinen asema, maine yhteisössä ja kielitausta vaikuttivat rangaistus päätöksiin.

Teemanumeron toisessa artikkelissa ”’En haluaisi olla yksin tullut nuori mies.’ Pakkomuuttajien vastaanottamisen ehdot maaseudulla” Tiina Sotkasiira tarkastelee pakolaisten vastaanoton parisä toimivien paikallistoimijoiden näkemyksiä turvapaikanhakijoiden ja pakolaisaseman saaneiden kuntiin ohjauksesta ja kotoutumisesta. Hyödyntäen kategorianalyysia hän osoittaa, miten toimijat jakavat pakkomuuttajia eri ryhmiin sukupuolen, iän, perhetilanteen, terveydentilan ja työmarkkina-aseman perusteella. Pakolaisten suojelutarpeiden arviointi jää paikallistasolla vähäiseksi, kun heidän ”arvoaan” yhteisöille mitataan lähinnä taloudellisen hyödyn näkökulmasta.

Kolmannessa artikkelissa ”Epävarmuuden jatkumot: prekaarisuuden muodot ja sukupuolistunut väkivalta pakkomuuttajien elämänkuluissa” Johanna Hiitola, Zeinab Karimi ja Valtteri Vähä-Savo pureutuvat pakkomuuttajien sukupuolistuneen väkivallan kokemuksiin analysoimalla prekaarisuuden muotoja, jotka ylläpitävät väkivaltaa tuottavia rakenteita ja voimistavat väkivallan kokemuksia. Maahanmuuton ja väkivallan tutkimuksessa – ja erityisesti näihin liittyvissä julkisissa keskusteluissa – huomio kiinnittyy yleensä ”kunniaväkivallan” käsitteeseen. Analysoimalla taloudellista, oikeudellista ja hallinnollista prekaarisuutta kirjoittajat osoittavat tämän kehityksen riittämättömyyden. Artikkelit havainnollistaa sekä eri-ikäisten naisten että miesten kokemuksia ja purkaa oletusta vain naisista uhreina ja miehistä väkivallan tekijöinä. Lisäksi kirjoittajat kyseenalaistavat dikotomian väkivallan riivaamista lähtömaista ja ”väkivallattomista” kohde- maista tuomalla esiin, miten Suomen harjoittama maahanmuuttopolitiikka tuottaa prekaarisuutta, joka puolestaan voi altistaa ihmisiä väkivallan kokemuksille.

Teemanumeron puheenvuorot konkretisoivat pakkomuuton ja sukupuolen kytkökset tiedostavia hankkeita ja toimijoita Suomessa. Yhdessä kaikki

tekstit osoittavat, millaisia jännitteitä sisältyy ihmis- oikeuksien ja poliittisten, taloudellisten ja moraalisten arvovalintojen sekä vallankäytön risteyksiin ajasta ja paikasta riippumatta. Avauksemme haastaa tutkijoita kohdistamaan katseensa sukupuoleen ja muihin valtasuhteisiin vaikuttaviin eroavaisuuksiin sekä historian että nykypäivän näkökulmasta.

Teemanumeron toimituksen ollessa lopuillaan Afganistanin tilanne eskaloitui ja Taliban-liike otti maan valtaansa. Naisten aseman pelätään huononevan siellä nopeasti, kuten tapahtui Talibanin edellisellä valtakaudella 1990-luvun lopulla. Afganistanin naisten ja tyttöjen tilanne samoin kuin maasta pois kiihtyvä pakolaisuus ovat nyt globaalien mediahuomion kohteena. Tilanne on kouriintuntuva muistutus sukupuolen ja pakkomuuton vahvasta kytköksestä.

Oulussa 16.9.2021

Johanna Leinonen, Johanna Hiitola ja Seija Jalagin

Johanna Leinonen toimii akatemiaturkijana Oulun yliopiston historian oppiaineessa. Hän on tutkinut muuttoliikkeitä erityisesti yllirajaisten perheiden näkökulmasta sekä sukupuolen ja liikkuvuuden risteymiä ja rodullistamiseen liittyviä kysymyksiä. Hänen tämänhetkinen tutkimuksensa keskittyy evakko- ja pakolaismatkoihin sekä pakkomuuttojen ylisukupolvisiin vaikutuksiin perheissä.

Johanna Hiitola on yhteiskuntapolitiikan ja sosiaalilähtöön dosentti ja työskentelee sukupuolentutkimuksen yliopistonlehtorina ja oppiainevastaavana Oulun yliopistossa. Hiitolan tutkimus on käsitellyt esimerkiksi pakkomuuttoa, maahanmuutto- ja kotoutumispolitiikkaa, transnationaaleja affekteja ja lähisuhteiden väkivaltaa. Hiitola johtaa Research Group for Epistemic Matters (REM) -tutkimusryhmää.

Seija Jalagin toimii historian yliopistonlehtorina Oulun yliopistossa ja on Turun yliopiston kulttuurisen vuorovaikutuksen historian dosentti. Hän on aiemmin tutkinut sukupuolihistoriaa kristillisessä lähtötyössä. Tällä hetkellä Jalagin tutkii Suomen 1900-luvun pakkomuuttoja yhdessä monitieteisen Tunnustuksia-tutkimusryhmän kanssa.

KIRJALLISUUS

- Al-Ali, Nadej (2002) Gender Relations, Transnational Ties and Rituals Among Bosnian Refugees. *Global Networks* 2:3, 249–262.
- Crawley, Heaven & Skleparis, Dimitris (2018) Refugees, Migrants, Neither, Both: Categorical Fetishism and the Politics of Bounding in Europe’s “Migration Crisis”. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 44:1, 48–64.
- Charsley, Katharine & Wray, Helena (2015) Introduction: The Invisible (Migrant) Man. *Men and Masculinities* 18:4, 403–423.
- Erdal, Marta Bivand & Oeppen, Ceri (2018) Forced to Leave? The Discursive and Analytical Significance of Describing Migration as Forced and Voluntary. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 44:6, 981–998.
- Fiddian-Qasmiyeh, Elena (2014) Gender and Forced Migration. Teoksessa Fiddian-Qasmiyeh, Elena, Loesch, Gil, Long, Katy & Sigona, Nando (toim.) *The Oxford Handbook of Refugee and Forced Migration Studies*. Oxford: Oxford University Press, 395–408.
- Griffiths, Melanie (2015) “Here, Man Is Nothing!” Gender and Policy in an Asylum Context. *Men and Masculinities* 18:4, 468–488.
- Hajdukowski-Ahmed, Maroussia, Khanlou, Nazilla & Moussa, Helene (2008) Introduction. Teoksessa Hajdukowski-Ahmed, Maroussia, Khanlou, Nazilla & Moussa, Helene (toim.) *Not Born a Refugee Woman: Contesting Identities, Rethinking Practices*. New York, Oxford: Berghahn Books, 1–23.
- Hiitola, Johanna & Vähä-Savo, Valtteri (2021) Genres of Departure: Forced Migrants’ Family Separation and Personal Narratives. *Nordic Journal of Migration Research*. Painossa.
- Hyndman, Jennifer & Giles, Wenona (2011) Waiting for What? The Feminization of Asylum in Protracted Situations. *Gender, Place & Culture* 18:3, 361–379.
- Honkasalo, Veronika & Hjelm, Titus (2020) Tasa-arvo erojen tuottajana ja eriarvoisuuden oikeuttajana: Femonationalismi, turvapaikanhakijat ja media. Teoksessa Kantola, Johanna, Koskinen-Sandberg, Paula & Ylöstalo, Hanna (toim.) *Tasa-arvopolitiikan suunnanmuutoksia*. Helsinki: Gaudeamus, 93–112.
- Indra, Doreen (toim.) (1999) *Engendering Forced Migration: Theory and Practice*. New York: Berghahn Books.
- Leinonen, Johanna & Pellander, Saara (2020) Temporality and (In)security in the Lives of Separated Refugee Families. Teoksessa Hiitola, Johanna, Turtiainen, Kati, Gruber, Sabine & Tiilikainen, Marja (toim.) *Family Life in Transition: Borders, Transnational Mobility and Welfare Society in Nordic Countries*. London: Routledge, 118–128.
- Maasilta, Mari & Nikunen, Kaarina (2018) (toim.) *Pakolaisuus, tunteet ja media*. Tampere: Vastapaino.
- Malkki, Liisa H. (1995) Refugees and Exile: From “Refugee Studies” to the National Order of Things. *Annual Review of Anthropology* 24:1, 495–523.
- Penttinen, Elina & Kynsilehto, Anitta (2017) *Gender and Mobility: A Critical Introduction*. London, New York: Rowman & Littlefield.
- Tastoglou, Evangelia, Petrinioti, Xanthi & Karagianopoulou, Chara (2021) The Gender-Based Violence and Precarity Nexus. *Frontiers in Human Dynamics* 3:27. <https://doi.org/10.3389/fhumd.2021.660682> (haettu 16.9.2021).